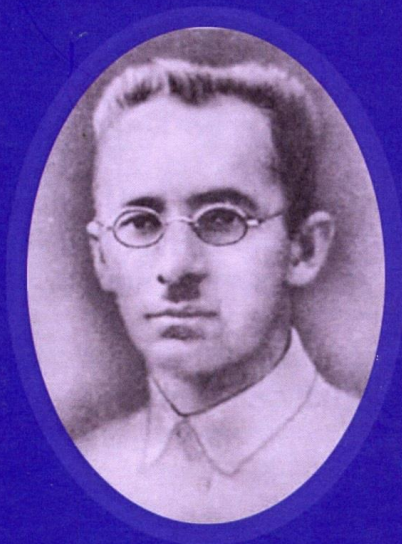

СЕРГІЙ СМЕРЕЧИНСЬКИЙ

НАРИСИ З УКРАЇНСЬКОЇ СИНТАКСИ

(У ЗВ'ЯЗКУ З ФРАЗЕОЛОГІЄЮ
ТА СТИЛІСТИКОЮ)

УДК 81'373.72.004.81(038)=161.2=111
ББК 81.2 УКР-4

*До друку рекомендували вчена рада
Інституту української мови НАН України (протокол №8 від 18 вересня 2020 р.)
та вчена рада Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
(протокол №9 від 22 грудня 2020 р.)*

ISBN 978-966-489-555-9

Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)
/ С. Смеречинський. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. – XXIV, 283 с. – Репринт
із видання 1932 р. (Серія «Українська граматична класика»)

«Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» Сергія Смеречинського (1892–1954) належать до найвагоміших праць із граматичної стилістики української мови, створених у період золотого десятиліття українського відродження. Ця книжка стоїть в одному ряду з «Увагами до сучасної української літературної мови» Олени Курило й «Нормами української літературної мови» Олекси Синявського. Вона приваблює розмаїттям мовного матеріалу, зокрема й діалектного, послідовністю авторського підходу до мовного вноормування, аргументованістю викладу, що базується на глибокому знанні мовознавчої літератури. Усе це зумовлює актуальність і корисність «Нарисів» С. Смеречинського й для сьогодення, їхню важливість для пізнання й освоєння виражальних можливостей української мови.

УДК 81'373.72.004.81(038)=161.2=111
ББК 81.2 РОС-4

Редакційна рада:

Л. О. Богуславська, В. М. Бріцин, Д. С. Бураго, Р. В. Воронезький, Н. Г. Горголюк,
П. Ю. Гриценко, І. А. Казимиrowa

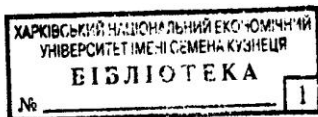
До друку підготували:

Р. В. Воронезький, Т. І. Савенко

*Книгу перевидано з ініціативи **Лесі Богуславської**
та завдяки підтримці **Громадської організації «Ротарі клуб Київ Сіті»***

*Редакційна рада складає щиру подяку **Артемові Долотову** за його діяльну участь
у перевиданні класичної граматичної розвідки **Сергія Смеречинського***

ISBN 978-966-489-555-9

- © Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
НАН України, 2021
- © Інститут української мови НАН України, 2021
- © Передмова – П. Ю. Гриценко, В. М. Бріцин, 2021
- © Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021

Підписано до друку 26.01.2021 р. Формат 70 x 100¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 500 прим. Зам. № 2032

Видавничий дім Дмитра Бураго. ФОП «Бураго Дмитро Сергійович».

Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 4558 від 05.06.2013 р. 04080, Україна, м. Київ-80, а / с 41.
Тел. / факс: (044) 227-38-28, 227-38-48; e-mail: info@burago.com.ua, site: www.burago.com.ua

З М І С Т.

Передмова	3
Від автора	6
I. Безпідметові речення з неособовими дієслівними формами минулого часу на «-но», «-то» та їхні особливості в українській мові	8
1. За невластивість українській народній мові при формах на -но, -то помітного дієслова (форм «було», «буде»)	10
2. Коли вживають безпідметових речень з формами на -но, -то, а коли підметових	14
3. За невластивість українській народній мові дієвої особи в орудному відмінку при формах на -но, -то та при пасивному присудку або пасивному атрибуті (ев. апозиції) взагалі	16
4. Коли та який орудний відмінок при пасивному присудку можливий	17
5. Особливості конструкцій з прийменником <i>від</i> та родовим відмінком дієвої особи. Коли його вживати замість орудного дієвої особи при пасивних формах присудкових	19
II. Безпідметові конструкції, що в них діє ніби щось «таємне» невідоме, якась сила	22
III. Конструкції з присудком на -ся (-ться, -лося), —але не пасивним, — та їхні особливості в українській мові	24
A. У безпідметових реченнях	24
1. Конструкція властива	24
2. Конструкція невластива	24
B. У підметових реченнях	26
1. Конструкція невластива	26
2. Конструкція властива	26
IV. Особливості в згоді дієслова-присудка (коли він ув. однині, а коли в множині) з підметом.	28
1. Коли два (або й більше) іменники - підмети в однині сполучені сполучниками <i>і</i> , <i>та</i>	28
2. Коли підмет ув. однині має при собі іменника в орудному з прийменником <i>«з»</i> (соціативний інструменталь)	30
3. Коли в складі підмета є числівники	33
4. Коли підмет є іменник із поняттям кількості, а не числівник	35
5. Коли підмет ув. однині є імення особове збірне	36
V. Особливості та стилістична вага ніякого роду	37
1. Ніякий рід замість чоловічого або жіночого	37
2. Займенник « <i>оно</i> »	40

3. Займенник <i>щось</i>	40
4. Назви міст	40
5. Назви податків тощо	40
6. Слова невідмінні та чужі	41
VI. Часові конструкції та їхні особливості в українській мові	41
A. Часові конструкції без прийменників	41
1. Часові конструкції з родов. відмінком	41
2. Часові конструкції із знахідним відмінком	43
3. Часові конструкції з орудним відмінком	45
4. Відтінки цих часових конструкцій (з родовим, орудним, знахідним) та різниця між ними	46
B. Часові конструкції з прийменниками	47
1. Родовий з прийменником <i>«за»</i>	47
2. Конструкції із значенням <i>«коли мину», «коли скінчиться»</i>	48
3. Знахідний із прийменником <i>«через»</i> (крізь)	49
4. Знахідний із прийменником <i>«над»</i>	50
5. Місцевий з прийменником <i>«при»</i>	50
6. Знахідний з прийменником <i>«під»</i>	51
VII. Прийменники (деякі)	52
1. Найголовніші функції (значення) прийменника <i>«про»</i> . Коли та як його вживають	52
2. <i>«Про»</i> та <i>«за»</i> при дієсловах	53
3. Прийменник <i>«по»</i> з знахідним відмінком по дієсловах руху	56
4. Прийменник <i>«на»</i>	57
5. Прийменник <i>«при»</i> з місцевим	60
6. Прийменник <i>«край»</i>	61
7. Прийменник <i>«кінець»</i>	62
8. Прийменник <i>«біля»</i>	62
9. Прийменник <i>«коло»</i>	63
10. Прийменник <i>«у (в), у с. рсі»</i> з місцевим	63
11. Прийменник <i>«за»</i> з орудним	64
12. Найголовніші функції (значення) прийменника <i>«проти»</i> (напроти, супроти). Коли та як його вживають	65
13. Складені прийменники та їхня стилістична вага	67
VIII. За невластивість українській народній мові родового присвійного та які конструкції знає вона на його місці	68
1. Прикметник присвійний замість одного родового присвійного.	70
2. Прикметник присвійний замість кількох родових присвійних	72
3. Прикметник замість родового суб'єктивного (що з підмета) та об'єктивного (що з іменникового додатку)	73
4. Коли родовий присвійний може бути і звичайно буває	75
5. Інші(крім прикметників)способи заступати родового присвійного	76
IX. За невластивість українській народній мові т. зв. присудкового орудного і за велику поширеність натомість присудкового назовного, знахідного, давального та всіляких прийменникових, ба й інших конструкцій	79
A. Назовний присудковий (другий назовний)	79
I. Назовний присудковий у зворотах з особовими та неособовими формами дієслова «бути»	81
II. Назовний присудковий у зворотах з іншими дієсловами меншої формальности	87

Б. Знахідний присудковий (другий знахідний)	91
1. Конструкції із знахідним	92
2. Конструкції з дієприслівниками	93
3. Конструкції з прийменниками <i>за, на, у (в)</i>	93
4. Інші конструкції	94
В. Давальний присудковий (другий давальний)	96
X. «Которий (котрий)», «який», «що». Їхні функції та стилістична вага	97
1. Як та коли вживають займен. <i>которий (котрий)</i> . Його функції.	98
А. <i>Которий</i> як сполучник	99
Б. <i>Которий</i> як займенник	101
2. Як та коли вживають займен. <i>який</i> . Його функції	104
А. <i>Який</i> як сполучник	104
Б. <i>Який</i> як займенник	105
В. <i>Який</i> із значенням якісним	106
3. Функції «що» в українській мові	106
XI. Особливості числівників та числівникових конструкцій	107
1. Числівники збірні	107
2. Конструкція-тип: «Тров хліба», «п'ятеро (п'ять) чоловіка» тощо	108
3. Конструкція-тип: «Та так вибив венгра (військо—С.С.), як ціпом солому».	109
4. Числівники типу « <i>півтремя</i> »	111
5. Спосіб рахувати числівниками типу «двадцять без двох», «тридцять без одного» тощо	111
6. Спосіб рахувати числівниками типу «одинадцятьсот», тобто сотнями	112
7. Спосіб рахувати на копії (лічба на копії)	112
8. Числівникові конструкції типу « <i>самошестю</i> » та їхня стилістична вага	113
9. За невластивість конструкції типу: «Увійшло двох товаришів».	113
10. Згода числівника з іменником та прикметником	114
11. Спосіб творити складені числівники з сполучником	115
12. Конструкції типу: «Плили з Дніпра в чайок двісті»	116
Додаток: Грошова народня лічба (XIX в.)	117
XII. Як віддає українська мова минулий час моментальний (форми кол. «аориста» та їхня стилістична вага)	118
XIII. Форми минулого часу дієслів доконаних із значенням майбутнього та їхня стилістична вага	122
XIV. Як українська народня мова комбінує в істор. оповіді різні часи (тепер., минул., майб.) та якого стилістичного ефекту цим доходять	123
1. Минулий + теперішній	123
2. Минулий + майбутній	124
3. Майбутній + теперішній	125
4. Теперішній час.	125
5. Минулий час	125
6. Майбутній час	126
XV. Чи все одно сказати: 1) Я буду мандрувати і 2) Я мандруватиму (майбутній час з «<i>му</i>» і майбутній час з «<i>буду</i>»). Спроба з'ясувати їхню природу, їхнє значення та відтінки	126
Функції майбутнього з- <i>му</i> та майбутнього з <i>буду</i>	131

XVI. У яких конструкціях та як уживає українська мова Дійменника 131

1. Дійменник замість відповідного іменника та його стилістична вага в цій функції 132
2. «Було» при дійменнику та його значення 134
3. Конструкції з дійменником та особовими формами дієслова *мати*. Їхні особливості 135
4. Дієслова, що надають відтінку починання (як у минулому, як і в майбутньому) дієслову, що в дійменнику 138
5. Дійменник з родовим відмінком при дієсловах руху 139
6. Дійменник з прикметниками 141
7. Дійменник при іменниках та стилістична вага цих конструкцій 143
8. Дійменник з особовими дієсловами 144
9. Дійменник з деякими іменниками прислівникового характеру 146
10. Самостійний дійменник та його стилістична вага 146
11. Дійменники деяких дієслів замість відповідних прислівників . 148
12. Конструкція-тип: «Хвалилася бити» 148
13. Конструкція-тип: «Я його бачив ходити» 148

XVII. Способи переказувати непряму мову та їхня стилістична вага 149

XVIII. Конструкції з віддієслівними іменниками замість відповідних особових форм дієслівних (присудків). Їхня стилістична вага 152

1. Віддієслівний іменник у назовному відмінку при особових формах від дієслова «*бути*» 153
2. Віддієслівний іменник у назовному відмінку з особовими формами від дієслів: «*брати, взяти, обнімати, помімати*» 156
3. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийм. «*в (у)*» . 157
4. Віддієслівний іменник у місцевому відмінку з прийм. «*на*» . 158
5. Віддієслівний іменник у знахідному відмінку чистому або з прийм. «*в (у)*», «*на*» при дієсловах: «*бути, брати, взяти, давати, йняти*» та ін. 159
6. Віддієслівний іменник в орудному відмінку при дієсловах неперехідних та перехідних 161
7. Віддієслівний іменник у різних приїменникових конструкціях. 161

XIX. Іменники якісні замість відповідних конструкцій з прикметниками та прислівниками 162

XX. Конструкції з прикметниками в функції присудковій та їхня стилістична вага 164

XXI. Віддієслівні іменники та їхні особливості в українській мові 165

1. Що доводить малу властивість народній українській мові віддієслівних іменників на «*-ня*» 165
2. Що знає народня українська мова замість мало властивих їй віддієслівних іменників на «*-ня*» 166
 - A. Поза якимись конструкціями 166
 - a) Віддієслівні іменники нульового суфікса та спосіб утворювати їх 166
Як народня мова творить віддієслівні іменники нульового суфікса 169
 - б) Віддієслівні іменники з іншими суфіксами 172
Віддієслівні іменники в формі множинній 175

Б. В усіляких конструкціях	177
а) Дієприслівникові конструкції	177
б) Дієименникові конструкції	179
в) Конструкції з особовими формами дієслівними	182
3. Коли, в яких конструкціях та які саме віддієслівні іменники на «-ня» грапляються ще в народній українській мові	184
4. Як зменшує кількість віддієслівних іменників на «-ня» мова літературна	186
XXII. Деякі прислівники українські та їхня стилістична вага	187
1. Прислівники неграматичні	187
2. За невластивість українській мові прислівників типу «чаруюче» та «чаруючо» тощо	189
3. Інші прислівники	189
4. Прислівникові конструкції на вимір	190
5. Знахідний на вимір	191
XXIII. Які конструкції знає українська народня мова замість невластивих їй у функції відносних сполучників займен. «котрий» («котрий») та «який»	191
I. Паратактична (сурядна) відносна сполука	192
А. Коли є сполучник «а», «і» та займенники <i>той</i> або <i>він</i> у потрібних відмінках (синдетична паратактична сполука)	192
Б. Коли нема сполучників і займенників, а іменник не повторюється (асиндетична паратактична сполука)	198
II. Гіпотактична (підрядна) відносна сполука	201
А. Відносна частка «що»	201
Б. «Що»—як суто-відносна частка	203
В. Відносна частка «що» замість мало властивих укр. нар. мові «де», «куди», «кудою», «звідки», «коли», «як» та ін. і поруч з властивими їй «там», «туди», «тудою», «звідти», «тоді», «так» та ін.	206
XXIV. Коли та як уживають сполучників «і», «та», «та й» (різниця між ними)	208
XXV. Так—як, як—так, як—як, так—так, і—і, хоч—хоч, що—що, чи—чи	210
XXVI. Коли та як уживають сполучників «аби» та «щоб» (стилістичні відтінки їхні)	211
XXVII. Заперечні конструкції та їхня стилістична вага	215
XXVIII. Безсполучникові (асиндетон) конструкції в українській мові та їхня стилістична вага	225
А. Асиндетон у сполучі окремих слів	225
1. Асиндетон іменниковий	226
2. Прикметниковий асиндетон	229
3. Прислівниковий асиндетон	231
4. Числівниковий асиндетон	232
5. Дієслівний асиндетон	232
6. Прийменниковий асиндетон	236
Б. Асиндетон у сполучі реченнів	236

XXIX Паратактичні (сурядні) конструкції в українській мові та їхня велика вага стилістична	243
I. Паратактична (сурядна) сполука окремих слів	243
А. Коли між іменниками є згода в роді, числі та відмінку	243
Б. Коли між іменниками нема згоди чи то в роді, чи то в числі	245
В. Коли паратактично сполучені однакові відмінки (чисті або з прийменниками)	246
Г. Паратактична сполука, що в ній за ознаку першого іменника править атрибутивний іменник не сам, а з різними додатками	250
II. Паратактична (сурядна) сполука речень у складеній й фразі	254
III. Високі позитивні риси паратактичних (сурядних) конструкцій	261
Джерела	263
Література	266